KÜRESELLEŞME-YERELLEŞME GERİLİMİ VE ULUSAL KİMLİK SORUNU

The Tension Between Globalization - Localization and the Problem of National Identity

Mehmet KARAKAŞ*

Özet

Bu çalışmada küreselleşmeye birlikte ortaya çıkan ulusal kimlik krizini ve bu krizin kırılma noktalarını incelemeye çalıştım. Bugünkü biçimiyle geç modern dönemin bir özelliği olarak ortaya çıkan küreselleşme, aslında bazı ara devreleriyle birlikte dört yüzyıllık bir tarihe dayanmaktadır. Pratikte dünyayı birbirine daha bağımlı kılan küreselleşme; yerelliklerle irtibatlı bir kapsama sahip olduğu için, yerelliğin icadını ve onun tahayyülünü de beraberinde getirmektedir.

Bugüne ait biçimiyle çeşitli alanlarda değişim ve dönüşümlerin yaşanmasına neden olan küreselleşme, çok sayıda yeni sorunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunların en önemlilerinden biri de ulusal kimliğin yaşadığı gerilimdir. Türk ulusal kimliğinde de izleyebildiğimiz, ulusal kimliğin dönüşümü sürecindeki kırılmaları, özfarkındalıklarda, öykülerde, zaman ve mekanda, dilde ve ekonomik alandaki gerilimler olmak üzere beş ayrı grupta toplamak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Yerelleşme, Ulusal Kimlik, Ulusçuluk, Küresel Kültür.

Abstract

In this study, we try examine the national identity crises along with globalization and breaking points of the crises. Although globalization with its present form is a manifestation of late modern era, it dates back to 16th century. In practice, it causes the nations to be more interdependent and because of having a content associated with localities, it also brings about invention of locality and related imaginations.

Globalisation with its recent form resulted in changes and transformations in many sectors and also led to emergence of many different problems. One of which is the tension of national identity. The breaks in the process of transformation in Turkish national identity can be classified into five categories: self awareness, narration, time-space, language and economy.

Key Words: *Globalization, Localization, National Identity, Nationalism, Global Culture.*

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

Giriş

Bugünkü biçim ve nitelikleriyle bir dünya süreci olan küreselleşme, geç modern dönemin bir özelliği olarak ortaya çıkmıştır. Oysa küreselleşmeyle birlikte ulaşılmak istenen hedefler ve gerçekleştirilmesi düşünülen amaçlar, bazı ara devreleriyle birlikte dört yüzyıllık bir tarihe dayanmaktadır. Başlangıçta "Avrupa-merkezci" bir anlayışla "dünyanın batılılaştırılması" amacını taşıyan küreselleşme, günümüzde yaşanan biçim ve özellikleriyle yine dünyaya belirli bir biçim verme ve dünyayı bir düzene kavuşturma amacına hizmet etmektedir. "Yeni Dünya Düzeni" kavramıyla birlikte gündeme gelmesi de bunun çok açık bir göstergesidir. Ancak bugün ulaşılması hedeflenen temel amaç, "dünyanın batılılaştırılması" yerine "dünyanın Amerikanlılaştırılması" olarak değişmiştir.

Küreselleşme

Dört yüzyıllık bir seyir takip ediyor olsa da, bugünkü sonuçları itibariyle küreselleşmenin gözardı edilemeyen yeni ve bugüne ait bir biçimi söz konusudur. Başka bir ifadeyle küreselleşme ve sonuçları hakkındaki entelektüel tartışmaların odak noktası yakın dönemler üzerinedir. Bu anlamda 1990'lı yıllarda küreselleşme kavramının gittikçe önem kazandığını ve bir toplumsal değişim paradigması ya da bir değerlendirme ölçüsü olarak kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Buna rağmen küreselleşme kavramı, farklı disiplinler kapsamında yoğun olarak işlenmesine rağmen uzun süre, çoğunluğun üzerinde ittifak edeceği ve sınırları belirlenmiş bir tanıma kavuşamamıştır. Kavramın bu özelliği, çoğu zaman farklı yorumlamalara ve yanlış anlamalara yol açmaktadır. Ancak, özellikle "son yirmi yılda ortaya çıkan ulusal-ötesiliği ve hatta ulusalsızlığı ima eden" (King, 1998:21) biçimiyle, tanımlanma sorununu aşmaya yönelik çabalar da bulunmaktadır.

Günümüzdeki yaşanan özellikleriyle küresel gelişmeleri sosyolojik düzeyde ele alan yaklaşımlara baktığımızda; Roland Robertson ve Martin Albrow'un formüle ettiği tanımların tartışmaların merkezinde yer aldığını görüyoruz. Robertson'a (1999:21) göre bir kavram olarak "küreselleşme, hem dünyanın küçülmesi, hem de bir bütün olarak dünya bilincinin güçlenmesi eğilimidir." Albrow'a (1990:9) göre ise "küreselleşme, dünya insanlarının tek bir dünya toplumunda bütünleştirilmesi yönelimidir." "Dünya bilinci"nin güçlenmesi ve buna paralel olarak "dünyanın sıkışması" anlamında bir tanımlama getiren Robertson'a karşın; "insanlar" ifadesiyle çoğulculuğun ve heterojenliğin (yerel unsurların) kabul gördüğü bir dünya bütünleşmesini ima eden Albrow'un yaklaşımları, farklı çağrışımlara neden olsa da dünyanın küçüldüğüne işaret edici bir içerik taşımaktadır. Ancak, her iki yaklaşım biçimi de daha ziyade biçimselliği ifade eden makro düzeyli bir anlayışı çağrıştırmaktadır. Belirsizliklerin yeni tahayyülleri beraberinde getirmesine ve farklılık içinde aynılığı arayan özelliklerine rağmen kü-

reselleşme, gerçek bir olgu olarak varlığını hissettirmektedir. Bu yönüyle ikilemli, aynı zamanda da iki uçlu bir gelişme trendi gösteren küreselleşme, Zygmunt Bauman'ın tanımında ifadesini bulmaktadır. Bauman'ın (1999:7) ifadesiyle küreselleşme, "bazılarına göre onsuz mutlu olamayacağımız şeydir; bazılarına göre ise, mutsuzluğumuzun nedenidir. Gelgelelim, herkesin birleştiği nokta, "küreselleşme"nin dünyanın kaçamayacağı kaderi, geri dönüşü olmayan bir süreç olduğudur."

Bütün bu yaklaşımlar bize, küreselleşmenin tanımı ve işleyişi hakkında belirli bir fikir kazandırmaktadır. En genel anlamıyla dünyanın bir bütün olarak küçülmesi şeklinde işleyen küresel durum, sınırları aşarak farklılıkları ve kurumsallıkları yeni zaman-mekan ekseninde entegre etmektedir. Pratikte dünyayı birbirine daha bağımlı kılan küresellik; yerelliklerle irtibatlı bir kapsama sahip olduğu için, yerelliğin icadını ve onun tahayyülünü de beraberinde getiren süreçler halinde bir oluşum yaşamaktadır. "Küreselleşme kavramı bazen dünya toplumlarının birbirine benzeme süreçlerini; buna bağlı olarak tek bir küresel kültürün ortaya çıkmasını; bazen de toplumların, toplulukların ve kimliklerin kendi farklılıklarını ifade etme ve tanımlama sürecinde kullanılabilmektedir" (Keyman ve Sarıbay, 1997:9). Bu biçimiyle küreselleşme, "uzak yerelliklerin, yerel olayların millerce uzağında gerçekleşen gelişmelerle şekillendirildiği" (Guibernau, 1997:201) etkileşim biçimini de beraberinde getirmiştir. Kimilerine göre küreselleşmeye karşı bir direniş noktası olan, kimilerine göre ise küreselleşmenin önemli bir bileşeni olarak görülen bu gelişmenin adı yerelleşmedir.

Yerelleşme

Her iki biçimiyle de "yerellik" olgusu, küreselleşmeyle birlikte değerlendirilen bir süreci ifade etmektedir. Yerellik vurgusunu küreselleşme karşısında bir direniş hattı olarak değerlendirenler, küreselleşmeyi mevcut insanlık durumunun gerilimi olarak tanımlama çabası içerisindedir. Oysa küreselleşmeyle paralel ve onu tamamlayan bir gelişme olarak görenler ise yerelleşmeyi, farklılıkların birlikteliği olarak tanımlamaktadır. Gelişen ve küresel eksende işleyen süreçte her iki yaklaşımın da bazı konuları açıklamada yetersiz kaldığını görmek mümkündür.

Birinci yaklaşımda ileri sürülen yerel işlevselliğin daha çok hakim ve hegemonyacı kültür ve siyasete karşı konumlandırılmaya çalışıldığını görüyoruz. Bu anlayış, özellikle Doğu Bloku'nun çözülmesiyle birlikte oluşan Yeni Dünya Düzeni'ne karşı çıkışları ifade etmekte ve daha ziyade Üçüncü Dünyanın bir reaksiyonu olarak görülmektedir. Başlangıçta, küreselleşmeye karşı ciddi bir hareket ve yaklaşımdan bahsetmemizi sağlayacak bir gelişme söz konusu değildi. Ancak günümüzde özellikle ticari küreselleşmeye karşı, küresel düzeyde örgütlenme yolunda olan "küreselleşme karşıtlığı" bu çerçevede değerlendirilebilir. Ancak, kü-

reselleşmeye karşı oluşan duruş da yine küresel ölçekte örgütlendiğe için bir açmazı ifade etmektedir. Açmazdan kurtulmak için küreselleşme karşıtlığını belli alanlarla sınırlayarak değerlendirmenin daha isabetli olacağı kanısındayım. Bu yaklaşım oluşmasında etkili olan husus, Yeni Dünya Düzeni ve dolayısıyla küresel kültür ve siyasetin, Amerikanvari Batı-merkezci bir perspektifte şekilleniyor olmasıdır. Ancak bu bağlamdaki yerelleşme hareketlerinin, kimlik ifade etmede yetersiz kaldıkları da bir gerçektir.

Bu şekliyle yerelliğin, küresele karşıt olması olası görülmemektedir. Çünkü yerel unsurda bir nitelik değişimi gözlenmektedir. Özellikle kökenleri arayış temasının, ulus devletin ve dolayısıyla da ulusal kimliğin en önemli öğelerinden biri olan "köken miti" oluşturma biçiminden farklı bir içeriğe sahip olması, karşıtlık değerini düşürmektedir. Ancak hem Amerika ve Kara Avrupası'nda hem de Üçüncü Dünyada küresel kültür ve siyasete karşı bazı hareket ve fikirlerin bu anlayıştan beslendiğini de göz ardı edemeyiz. Kısacası bu durum bize bu alanda henüz tam anlamıyla olgunlaşmış bir anlayışın oluşmadığını göstermektedir. Ancak Roberston'un (1996:119) da belirttiği gibi "küreselleşmeye karşı yerel talepler dünyasında yerellik fikrinin bir direnç veya karşıtlık biçimi" olduğu fikri, küresel-yerel geriliminin mevcut olduğuna da işaret etmektedir. Gerilimin en temel göstergesi de yaşanan süreçte ulusal kimliğin karşılaştığı soruna bağlı olarak ortaya çıkan "yerel kimlik" ve "kültür" vurgusunun içerdiği karşıtlıktır ki bunu besleyen gerilim, ulusal-küresel karşıtlığıdır.

Küresele paralel olarak ortaya çıkan ve küreselle ilintili olarak açıklanan yeni yerellik anlayışı bazı özellikleri itibariyle ulusal olandan farklılaşmaktadır. Bundan dolayı küresel-ulusal gerilimiyle küresel-yerel gerilimi arasında da farklar bulunmaktadır. Çünkü etnik farklılıklar ve yerel çeşitlilikler küreselliğin sunduğu çoğulculuk kapsamında yerellik unsurları olarak sunulmaktadır.

Yerelliğin, küreselleşmenin bir icadı ve tahayyülü olduğu fikri de güçlü gerekçelere dayanmaktadır. Özellikle küreselleşme sürecinde ortaya çıkan yerelleşmiş mekanlar, farklılığın yeniden üretimini sağlamaktadır. Ancak farklılık, ayrılıkçı olmaktan ziyade bütünleştirici bir çeşitlilik olarak ortaya çıktığı için, "yerellik" küreselleşme sürecini tamamlayan bir unsur olarak görülmektedir. Buna rağmen yeni gelişmeler, üretilen bu türden farklılıkların özfarkındalık olarak ötekiyi kesin sınırlarıyla belirleyen egemen ulusal kimlikten farklı olarak yeni "yerel kimliklerin" oluşmaya başladığına işaret etmektedir. "Avrupa Birliği"nin ve "Bağımsız Devletler Topluluğu"nun bu yöndeki çabaları bu durumun tipik örnekleridir. Ancak bu tür birliktelikler içerisinde yer alan toplum ve devletlerin tarihsel mirasları, kendi aralarında önemli çatışmaları da beraberinde taşımaktadır. Küresel düzeyde ortaya çıkan gelişmeler, ulus toplumlar tarafından kendi çıkarlarına uygun olarak değerlendirilmektedir. Başka bir anlatımla, küresel değerler, ulusal/yerel kültürel filtrelerden geçirilmektedir.

Küresel-Yerel Gerilimi

Küreselleşme ve yerelleşme tanımlarından ve aralarında kurulan ilişkilerden de anlaşılıyor ki; yerelleşme, küreselleşmeyle birlikte değerlendirilen bir süreci ifade etmektedir. Gelişen ve küresel eksende işleyen süreçte her iki görüşün de bazı konuları açıklamada yetersiz kaldığını görmek mümkündür. Ancak küreselleşmeyi, tam anlamıyla bir paradoksal durum olarak nitelendiremesek de; küresel ölçekte yarattığı değişmelerle, yerel karşısında bir gerilim hattı oluşturduğunu da göz ardı edemeyiz. Çünkü küreselleşme sürecinin yarattığı dinamikler genel çerçevede bir küresel-yerel geriliminin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Küreselleşme dinamikleri olarak da nitelendirebileceğimiz; yerel-küresel gerilimine yol açan bu ikilik ve çatışma unsurlarını beş grupta toplamak mümkündür: Evrenselleşmeye karşı tekilleşme, homojenleşmeye karşı farklılaşma, bütünleşmeye karşı parçalanma, merkezileşmeye karşı ademi merkezileşme, yan yana bulunmaya karşı eşzamanlı bulunma gibi (Elteren, 1999:288-289).

Küreselleşme süreci, yarattığı küresel-yerel gerilimi çerçevesinde; oluşturduğu aygıtlar ve araçlar aracılığıyla çeşitli alanlardaki akışları devam ettirerek yerel/ulusal farklılıklar üzerindeki etkisini sürdürmektedir. Özellikle iletişim alanında meydana gelen teknolojik yenilenmeler (uydu yayınları ve internet gibi) küreselleşme görünümlerini gittikçe daha belirgin hale getirmektedir. Buna karşılık yerel özellikli tepkiler ve önlemler geliştirilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu çabalara rağmen küreselleşme, yerel olgular üzerindeki etkinliğini arttırarak devam ettirmektedir. Bugün yüz milyonlarca kişi uluslararası bilgisayar ağında ışık hızı ile haberleşebilmektedir. Bilginin, paranın ve malların akış hızı mekansal uzaklık duygusunu o kadar yoğunlaştırmıştır ki insanlar, kendilerini diğerinin arka bahçesindeymiş gibi hissedebilmekte ve bu rahatlık içinde politika üreterek davranış geliştirebilmektedirler.

Bütün bunlar bize şunu göstermektedir: Dünya toplumları küresel birikimleri ve nimetleri ortaklaşa paylaşmamasına karşılık, bazı küresel sorunları birlikte yaşadığı için, ortak çözüm bulmak zorunda olduğu bir sürece girmiştir. Diğer yandan hiç kimse bugün itibariyle bir bütün olarak kontrolü elinde tutacak bir güce sahip değildir. Bu, aslında yeni dünya düzensizliği olarak da tanımlanabilir. Bunu söyleyebilmenin kanıtları da son dönemlerdeki gelişmelerle ortaya çıkmaktadır. Örneğin 11 Eylül 2001'de ABD'de İkiz Kuleler'e ve Pentagon'a yapılan saldırılar ve sonrasındaki gelişmeler bu durumun en somut kanıtları olarak ortaya çıkmıştır.

Peki görülen ve işleyen sistem nedir? Görülen ve işleyen sistem, küresel sorunlar ve bunların küresel bazda çözüme kavuşturulması yönündeki çabaların bileşkesidir. Bu süreçte yaşanan temel sorunlardan biri, küresel kültür karşısında yerel kültürün etkilenmesine bağlı olarak, hem kültürel düzeyde hem de siyasal düzeyde ulusal kimliğin yaşadığı dönüşüm ve yeni duruma ayak uydurma soru-

nudur. Günümüzde küresel ve yerelin birbirlerini etkileyerek bir oluşum geçirmeleri "küresel-yerel etkileşiminin modernite içinde ayrıcalıklı bir epistemik ve normatif konumda olan "ulusal düzeyi" ve bu ayrıcalıkla birlikte gelen ulusal toplum, ulus devlet, ulusal egemenlik, ulusal kimlik, ulusal ekonomi gibi kavramları belli bir meşruluk kriziyle karşı karşıya bırakmasıdır." Yani "glokal" olarak isimlendirilen durumun ortaya çıkması söz konusudur (Keyman ve Sarıbay, 1997:10).

Küreselleşmenin kaçınılmazlığı karşısında yerelleşmiş mekanlar oluşturmanın en temel nedeni, küreselleşme üzerindeki Amerikan etkisidir. Çünkü bugün itibariyle dünya sisteminde ve toplumlararası ilişkilerde yeni açılımlar ortaya koyduğu öngörülen küreselleşme kuramıyla belirlenmeye çalışılan olgu, Amerikan-merkezci bir ideal olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaldı ki küreselleşme söylemiyle öncelenen, yaşanan süreçte öncü toplumların kültürel değerlerini küreselleştirerek ötekinin ulaşması gereken idealler haline getirmektir. Richard Peet (1986:169) bu tespitin de ötesinde genel eğilimin, "dünyada tek bir kafa yapısı, tek bir kültür yaratılması ve bunun sonucu olarak insan tarihinin özgüllüklerinden akıp gelen yerel bilincin ortadan kalkması yönünde" olduğunu ileri sürmektedir.

Küreselleşme bu biçimiyle modernleşme kuramının öngördüğü homojenleştirme biçimi olarak ötekilerin önüne, takip edilmesi gereken biricik yol olarak getirilmektedir ki bu durum, ulus toplumları küresel düzeyde tek tipleşme tehdidiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Tek tipleşme korkusunun temelinde genellikle Amerikan kültürü ve "Amerikanlaşma" tehdidi yatmaktadır. Amerikan kitle kültürü, çok uzun bir süre, Avrupa kültürünü aşındıran, tahrip eden bir güç olarak görülmüştür. Örneğin Hollywood'un kültürel hakimiyeti Avrupa kültür endüstrilerinin hayatta kalma şansını bile tehlikeye atmış görünmektedir. Amerika'nın küreselleşme sürecindeki etkin konumu bazı toplumları rahatsız ederek önlem almalarına yol açmıştır. Örneğin Fransa'nın, küreselleşmeyle birlikte gelen Amerikan dili ve etkisine karşı ilginç önlemler alması dikkat çekicidir. Örneğin Fransa'da işyeri, şirket ve kurumlara yabancı, özellikle de İngilizce isim veren kuruluşlara vergi artırımı cezası; ulusal radyo istasyonlarında ise en az %40 Fransızca müzik yayını zorunluluğunun getirilmesi bunun örnekleridir. Bu süreçte Amerika'yı etkin kılan husus, Amerika'nın II. Dünya savaşı sonrasında oluşan yeni dünya düzeni çerçevesinde toplumlararası ilişkiler ve dünya sistemindeki belirleyici konumudur. Konumunu temin eden en temel etken ise kitle iletişim araçlarını büyük oranda kontrol etmesidir (Karakaş, 2001).

Modernleşme kuramının toplumları aynı noktaya getirme öngörüsü, küresel düzeyde bir homojenlik beklentisinin aksine; içte türdeşliğe, dışta ise farklılaşmaya yol açtı. Bu gelişmenin nihai sonucu olarak ulus devlet desteğindeki ulusal kimlik, özfarkındalık olarak bütün dünyayı kuşattı. Oysa küreselleşmeyle birlik-

te öngörülen türdeşleşmiş bir dünya sistemi, modern karakteriyle birlikte farklılaşmayı ortadan kaldırıcı bir hedef sunarak yeni bir kimlik krizine neden oldu. Aslında bize bir proje olarak sunulan "küreselleşme kuramı, modernitenin parametrelerinin, yani modern öznelerin dünyaya nasıl kimlik biçtiklerinin bir ürünüdür" (Freidman, 1996:111). Bugüne ait biçimiyle çeşitli alanlarda değişim ve dönüşümlerin yaşanmasına neden olan küreselleşme, çok sayıda yeni sorunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu alanların en önemlilerinden biri de ulusal kimlik sorunudur. Bu bağlamda ulusal kimliğin yaşadığı sorunları, bugünkü biçimiyle ortaya çıkan küreselleşmenin bir sonucu olarak tartışma zorunluluğu bulunmaktadır.

Ulusal Kimlik Krizi ve Gerilim Alanları

Yaşanan yeni durumla birlikte kimlik kriziyle karşılaşan toplumlar, sorunu küreselleşme kuramının beraberinde getirdiği "yerel kimlik" inşasıyla çözmeye çalışmaktadırlar. Ancak, sorunun çözümüne yönelik getirilen yeni yaklaşım, "ulusal kimlik" üzerinde önemli kırılmalara neden olmaktadır. Ulusal kimlik konusunda küreselleşme kuramının yol açtığı en önemli sorun, farklılaşmaya karşı türdeşleştirme, tikelleşmeye karşı evrenselleştirme fikridir. Çünkü "küreselleşme, kapasiteleri hem mümkün kılmakta, hem de sınırlamaktadır. Örneğin ulusal kimlikleri onların kültürel homojenliğini bozarak sınırlamaktadır. Fakat aynı zamanda yalnızca bireysel kültürlere kendilerini yeniden üretmek için yeni teknolojileri kullanma olanağı sunmakla yetinmemekte, bu kültürlerin yaşama, gelişme ve çeşitlenme hakkı talep edebileceği yeni kanallar açmaktadır" (Guibernau, 1997:208-209). Sağlanan bu imkan, son yirmi yıl içerisinde dünyanın belirli bölgelerindeki ulusalcı hareketlerin ön plana çıkmasında etkili olmamıştır. Çünkü bu bölgelerdeki (Balkanlar, Kafkasya) ulusalcı akımların ortaya çıkışları daha farklı kaynaklardan da beslenmektedir. Bu bölgelerdeki ulusalcı hareketler, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılması sonucunda, kökü tarihsel geçmişe dayanan sorunların günümüze yansıyan yeni biçimleri olarak ortaya çıkmışlardır. Ayrıca, küreselleşme sürecinin de bu hareketlere ivme kazandırdığı söylenebilir.

Ulusal kimliğin yaşadığı sorun daha ziyade belirli bir yaşam biçiminin inşası olan türdeş ulus devletin aşınmasından kaynaklanmaktadır. Aşınmanın temel nedeni ise küreselleşmeyle birlikte toplumların yaşamış oldukları değişim sürecidir. Söz konusu değişim süreciyle birlikte yaşanan "Ulus devletin ve ulusal kültürel kimliklerin erozyonu çok karmaşık ve tehlikeli bir durumu işaret etmektedir." (Hall, 1998:46).

> *"Bu doğrultuda küreselleşme olgusu, ulus devlet bütünlüğünü parçalamakta; ulus devletin dayandığı hem siyasal topluluğun sosyolojik mahiyetini, hem de bu topluluğun meşru kıldığı egemenliği dönüştürmektedir. Eğer bu, ulusçuluğun nihai amacını geçersiz*

> *kılma ise; o zaman küreselleşmenin ulusçuluğu marjinalleştirmesi de söz konusudur. Bu sebeple küreselleşmeyle beraber "yerelliğin yükselmesi" şeklinde sunulan olgu, esasında küreselleşmeye karşı ulusçuluğun marjinalleşmek istememesinden doğan direnişidir"* (Sarıbay, 1997:16).

Türk ulusal toplumu da dahil bütün ulus toplumlar, şu anda bu durumu yaşamaktadırlar. Burada hemen şunu belirtmekte fayda umuyorum: Ulusal kimliğin düşüşünden veya erozyonundan söz etmek, ulus devletin ve ulusal kimliklerin tarih sahnesine veda ettiği anlamına gelmemektedir. Gelişmeler, bir kırılma yaşanmasına yol açmıştır, ancak ulusal kimliğin nasıl bir konumda bulunacağı ve işlevinin ne olacağı kesin olarak sonuçlanmamıştır. Pentagon ve İkiz Kulelere yapılan saldırılar sonrasında, küreselleşmenin arkasındaki irade olarak gördüğümüz ABD'de ulusal duyguların ön plana çıkarılması, ulusal kimlik konusundaki değerlendirmelerin yeniden gözden geçirilmesine yol açmıştır. Bu gelişme, bir çok konuyu yeniden değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

En esaslı tikelciliklerden biri olan ulusçuluk, en uzun süre iktidar olan, en fazla siyasal nüfuza sahip ve en ağır silah donanımıyla desteklenmiş" bir harekettir (Wallerstein, 1998:122). Bu özellikleriyle yirminci yüzyıla damgasını vuran ulusçuluk ve onun siyasal birimi olan ulus devletin son yirmi yıl içerisinde yaşadığı aşınmaya neden olan küreselleşme ise, en esaslı "evrensellikler"den biri olarak görülmektedir.

Dünyanın belli bölgelerinde ulusçuluk hareketleri ve ulusal kimlikler ön plana çıkmasına rağmen, içinde bulunduğumuz küreselleşme sürecinde türdeş ulus toplum tasarımı, belirli alanlardaki gerilimlerle sancılı bir değişim yaşamaktadır. Çünkü küreselliğin üretmiş olduğu enerji, içsel bakımdan yerel farklılıklara, dışsal açıdan da benzerliklere yönelen bir eğilim yarattı. İçsel durum için en çarpıcı örnek, toplumsal kimliklerin çok kültürlülük ve çok etniklilik biçiminde parçalanıyor olmasıdır. Çok kültürlülük ve çok etniklilik anlayışlarıyla toplumsal kimlik politikası üreten devletler, nihai amaç olarak genel bir üst kimlik oluşturmayı hedeflemektedirler. ABD ve Kanada'nın bu yöndeki politikalarını bu duruma örnek gösterebiliriz. Küresel düşüncenin getirmiş olduğu yeni durumun, evrensellikle tikellik arasında uzlaşmaya da yol açıyor gibi bir görünüm ortaya koymuş olması, ulusal kimlik üzerinde yarattığı gerilimin boyutlarını göz önüne sermektedir.

Genel anlamda ulusal kimliği aşındıran ve gerilim yaşatan gelişme, küresel bazda oluşturulmaya çalışılan "küresel kimlik"tir. Çünkü küresel kimlik ulusal kimliğin dayandığı en temel nokta olan farklılıkları aşındırmaktadır. Bu çerçevede işleyen küresel süreç, "farklılıkların kaybolmasını öngören bir hayalet gibi ulusal kimlik üzerinde dolaşmaktadır. Ulasal kimlik sahibi modern toplumlar, dünyanın tek tipleşmesinden çekinmekte ve bu yüzden de kimlikle ilgili genel bir kaygı duymaktadırlar" (Bayart, 1999:22).

Toplumlar arasında bir cemaat duygusu yaratmayı hedefleyen "küresel kimlik", şimdiye değin görülmemiş derin ve çözülmemiş sorunlara yol açmaktadır. Çünkü küresel kimlik hipotezi bir ölçüye kadar tekil kimliklerin inkarını ya da yer değiştirmesini içermektedir (Guibernau, 1997:206). Modern dönemde öznelerin oluşumuna en önemli etkiyi yapan ulusal kimlik, küreselleşmeyle birlikte derinden etkilenmiştir. Ulusal kimliğin aşınmasıyla birlikte oluşan boşluğun nasıl doldurulacağı ve ne tip bir kimliğin tahayyül edileceği yeni bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Kimlik, psikolojik ve sosyolojik düzlemde hem tek tek bireyler, hem de topluluklar için bir ihtiyacın ifadesidir. Çünkü kimlik belirtme ve belirleme bir iktidar aynı zamanda da tanımlama göstergesidir. İnsanın hem psikolojik hem de sosyolojik anlamda kendisinin ne ve nerede olduğunu açıklayan bir özne olarak şekillenen kimlik, deneyimlerin ve öznel konumun farklı ögelerinden oluşur. Ancak, eklemlendiklerinde özgün öğelerinin toplamından daha fazla bir şey haline gelir... Kimlikler asla sabit değildir, kompleks ve değişkenliklerine bağlı olarak sürekli yeniden konumlanırlar (Karakaş, 1999:257-258). Bu yönüyle ulusal kimlik, ulusal aidiyeti güçlendiren ve toplumları kendi içinde türdeşleştiren bir işleve sahiptir. Söz konusu işleviyle, birbirleriyle ilişkili etnik, kültürel, teritoryal, ekonomik ve siyasal bir çok unsurdan oluşan karmaşık ve çok boyutlu bir yapıdır.

Küreselleşme sürecinin yarattığı gerilim, ulusal kimlik yelpazesinin bütün parçalarında hissedilmektedir. Türk ulusal kimliğinde de izleyebildiğimiz, ulusal kimliğin dönüşümü üzerindeki gerilimler, genel olarak beş farklı alanda ve nitelikte cereyan etmektedir.

Özfarkındalık Gerilimi

Ulusal kimlik bir özfarkındalık tarzı olduğu gibi, ötekinin de farkında olma biçimidir. Çünkü ulusal kimlik, hayli merkezi, oldukça dışlayıcı ve kendisinin nerede olduğunu, ne olduğunu bilir ve geri kalan her şeyi (ötekiyi) buna göre konumlandırır. Küreselleşme süreciyle öteki konusundaki algılama üzerinde bir fay kırılması yaşanmaktadır. Farklılaştırıcılık unsuru olan ötekinin farkında olma biçimi, farklılıkların bütünleştirilmesi olarak tanımlanınca; ulusal kimlik açısından özfarkındalık alanında önemli bir gerilim ortaya çıktı. Toplumların küreselleşme karşısında vermiş oldukları tepkiye göre bu alandaki gerilimin ivmesi değişkenlik arz etmektedir. Çünkü ulusal kimlik inşa etmiş olan toplumlardaki türdeşleşme tarzları da farklı biçimlerde görülmektedir. Bu farklılıklar küresel değişimin hızını ve etkisini belirlemektedir.

Öykülerde Gerilim

Her ulusun kendi biricikliğini üstün ve farklı tutma tavrı, yalnızca bir yanılsama değildir. Çünkü her ulusun varolan veya icat ettiği kendi öyküsü vardır ve bu öy-

külerin ortak bir örüntüsü söz konusudur. Kimliği güçlü kılan öykülerin örüntüsü ise varolan veya tahayyül edilen ortak geçmişle inşa edilmektedir. Oysa küreselleşme kuramı, ulusun türdeşliğini sağlayan öykülerdeki bütünlüğü; yerel farklılaşmaya dönüştürerek veya hiç yokmuş gibi davranarak aşındırmaktadır. Çünkü küreselleşme kuramıyla öngörülen "küresel kimlik" inşasında hiçbir ortak anı bulunmadığı gibi, aksine değişik alanlarda ortaklık kuran kültür ve toplumlar, "çatışan tarihlere" de sahip olabilmektedirler (Guibernau, 1997:205). Herhangi bir ortak anıya dayanmadan gelişen ve kendini dayatan küreselleşme süreci, ulusal kimliğin bu önemli bileşeni üzerinde önemli bir gerilim alanı oluşturmaktadır. Öykülerle yaratılan önemli mit ve kahramanlara ulusal özeliklerinin yanında evrensel nitelikler atfetme çabaları bu alanda yaşanan gerilimi aşmaya yönelik çabalar olarak değerlendirilebilir.

Zaman ve Mekanda Gerilim

Ulusal kimlik, ulus toplum mensuplarının kendilerini özdeşleştirecekleri, aidiyet hissi duyacakları belli bir toplumsal mekan, hatları kesin ve sınırlanmış bir toprak parçasını da öngörmektedir. "Her ulus, bir "ulusal ülke"yle özgül ve ayrıcalıklı bir ilişki içinde olduğu iddiasındadır. Çünkü ulus, üyelerine üzerinde hayatlarını sürdürme hakkına sahip oldukları devredilemez bir kolektif mülk sağlar. Bu mülk, ulusal mirasta bir yere sahip kültürel ürünlerin kaynağı ve sık sık da nesnesi olan "toprak"tır" (Karakaş, 1999:265). Ulusal kimlik açısından sözü edilen toprak, kültürel türdeşliğin tanımlanmış mekanıdır ve ulusun devamlılığında sembolik bir işleve sahiptir.

Küreselleşme kuramıyla birlikte zaman ve mekan yeniden tanımlanmaktadır. Bu anlamda mekanın fiziki sınırlarının algılanış biçimi, bir çok açıdan değişmiştir. "Ulusal toplulukların eski sınırları ve engellerinin yıkılması artık zorunludur ve bu sınırlar, ticari stratejinin yeniden örgütlenmesinin önündeki irrasyonel engel olarak görülmektedir" (Morley and Robins, 1997:30). Bu çerçevede ulusal kültürün sembolik mekanları yerine, uluslararası kültürel mekan anlayışının ikame edilmesi söz konusudur. Mekandaki sıkışma, önceki toprak algılamalarını önemli ölçüde aşındırmıştır. Ancak, ulus devlet örgüsünün önemli bir bileşeni olan toprak bütünlüğü meselesi, etkinliğini halen devam ettirmektedir.

Küreselleşme, mekan konusunda kaçınılmaz gelişmelere yol açmakla birlikte tam da küreseli ifade etmeyen "Avrupa Birliği" gibi yeni mekan algılamasını ve yeni sınır değerlendirmelerini de beraberinde getirmiştir. Söz konusu yeni değerlendirmeyle ölçütleri değişmiş olarak, gündeme toprak bütünlüğünden daha farklı duyarlılıklar getirilmektedir. Özellikle Doğu Bloku'nun çözülmesiyle birlikte tabii imiş gibi algılanan sınırlar ve dolayısıyla da mekanlar değişmek zorunda kalmıştır. Küreselleşme süreci "coğrafyanın sonu"ndan bahsettirecek bir yakın-

laşma ve daralmayı beraberinde getirmiş; iletişimde zaman sorunun ortadan kalkması ile birlikte uzay ve mekan sınırları sorun olmaktan çıkmıştır. Bütün bu gelişmeler bize ulusal kimlik açısından mekan alanında da önemli kırılmaların yaşandığını göstermektedir.

Dilde Gerilim

Topluluk kültürünün sürekliliğini sağlayan ve dolayısıyla topluluğun davranışlarının oluşumunda vazgeçilmez işlevler üstlenen dil, özellikle ulusçuluk çağında oldukça işlevsel olmuştur. Çünkü, ulusal kimliğin oluşumu ve sürekliliği ortak bir "dil"in varlığına bağımlıdır. Bu anlamda ulusçuluk, ulusal dilleri korumaya, keşfetmeye ve hatta yeri geldiğinde yaratmaya epey enerji harcamıştır. Çünkü dil, içte türdeşliğin dışta ise farklılaşmanın en önemli aracıdır. Kısacası, topluluk içinde türdeşliği sağlayıcı rolüyle dil, topluluk kültürünü oluşturan en önemli etkenlerden biri olarak görülmektedir. Anlaşmanın ve iletmenin bir aracı olan dilin etkin bir öge olarak yer almadığı hiçbir toplumsal örgütlenme ve toplumsal etkileşim alanı düşünmek mümkün değildir.

Son yirmi yıldır ulusal dil ve kültür üzerinde farklılıkların kaybolması diye bir hayalet dolaşmaktadır. Bundan dolayı ulus toplumlar, farklılıklarını kaybederek tek tipleşmekten çekinmekte ve kimlikleriyle ilgili genel bir kaygı duymaktadırlar. Kaygıya yol açan gelişme ise "küreselleşme"dir. Küreselleşme, günümüzde ulaştığı aşamada modernitenin parametrelerinden olan ulusal dil ve kültür üzerindeki etkileri itibariyle yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Çünkü bu alanlar, küresel-yerel geriliminin en zayıf noktalarını oluşturmaktadır. Kültürel açıdan türdeş olan, tek kültür ve tek dil sloganıyla ulusal bütünleşmeyi sağlamaya çalışan ulus toplumlar kültürlerarası etkileşimlerin kuşatması altındadırlar. Çünkü küresel gelişmeleri farklı toplumlara taşıyan kitle iletişim araçları kültürel akışların sınır tanımadan her yere ulaşmasını sağlamaktadır. Küresel düzeyde sağlanan kültürel akışlarla dil ve kültür olguları belli biçimlerle sınırlandığı gibi yeni açılımlar kazanmalarına da izin vermektedir. Olanaklar daha ziyade kitle iletişim araçlarının kullanımı biçiminde gerçekleşmektedir. Ancak olanakların kullanımı kültürün rolü ile kültürün ait olduğu ulusun, dünya sistemi içinde sahip olduğu gücün özel durumuna bağlıdır.

Kültürün yayılmasında ve paylaşılmasında önemli bir işleve sahip olan ulusal dil olgusu da küreselleşmeyle birlikte önemli aşınmalar yaşamaktadır. İletişimde zaman sorunun ortadan kalkmasıyla birlikte, ulusal kitle kültürünün yerini küresel (Amerikan) kitle kültürü almaya başladı. Bu durum iletişim alanında köklü değişikliklere yol açtı. Çünkü küresel kitle kültürü, dilsel sınırları hızla ve kolayca geçebilen, tüm dillerde anında konuşan görüntünün egemenliğindedir. Küreselleşmenin bir ürünü olarak kitle iletişim araçlarının taşıdığı küresel kitle kültürü, daima İngilizce konuşmaktadır. Ulus toplumlar ise bu durum

karşısında bir şok yaşamaktadırlar. Şokun sarsıntısıyla birlikte; bizdeki Türk Dil Kurumu'nun davranışlarında da izleyebileceğimiz bir takım karşıt tavırlar geliştirildiğine şahit olmaktayız. Ancak bu durum, kendini güçlü bir şekilde dayatarak ulusal kimliğin ulusal dil öğesi üzerinde önemli aşınmalara yol açmaktadır.

Ekonomik Alanda Gerilim

Ulusal kimliğin bütünlüğünü oluşturan öğelerden bir diğeri de ortak bir ulusal ekonomiye sahip olmaktır. Küreselleşme kuramının gerçekleştiği en geniş ve en somut alanlardan biri kuşkusuz ekonomi alanıdır. Hatta küreselleşmeyi ekonomik gelişmelerle sınırlandıran yaklaşımlar da mevcuttur. Uluslaşma sürecinde bütün ekonomik düşüncenin vazgeçilmez zemini olduğu düşünülen ulusal ekonomi ve bağlantılı olarak gelişen ulusal burjuvazi, giderek istatistiksel bir kurguya dönüşmektedir. "Sermayenin sabit olmadığı ve finans akışının büyük ölçüde ulusal hükümetlerin kontrollerini aştığı bir dünyada, ulusal ekonomik politikanın kolu kanadı kırılmıştır (Bauman, 1999:66-67). Sermayede ve akışındaki nitelik değişikliği, ekonominin daha fazla uluslararasılaşmasına ve uluslar üstü şirketlerin egemenliğine girme yönünde bir eğilime yol açtı.

Sermayenin uluslararasılaşması ulus toplum projesinin yarattığı ulusal burjuvaziyi derinden etkiledi. Bu gelişmeler karşısında ulusal burjuvaziden zaman zaman ilginç tepkiler gelmektedir. Örneğin Türk ulusal burjuvazisinin, GSM ihalelerindeki yabancı ortaklığa karşı olan itirazını bu yöndeki eğilimlere karşı bir tavır olarak değerlendirmek mümkündür. Ulus devletler kendi ekonomilerinin halen tek muhasebecisi olma özelliğini taşımalarına rağmen, küresel gelişmeler bu alandaki kırılmalara işaret etmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak, günlük yaşam üzerinde önemli bir etkiye sahip olan küreselleşme çoğu zaman çelişkilerle çevrelenmiş ama aynı zamanda dönüştürücü etkisiyle işleyen bir süreçtir**.** Bu biçimiyle, ulus devletlerin ve ulusal kültürel kimliklerin çeşitli alanlardaki egemenliğini aşındırarak yeni bir düzene geçişi ifade etmektedir. Gelişmeler ve gelişmelere verilen tepkiler, bu yeni sürecin küresel ve yerel olmak üzere iki boyutunun olduğunu göstermektedir. Geç modern dönemde ortaya çıkan küreselleşme, küresel kitle kültürü aracılığıyla kendini hissettirmektedir. Küresel kitle kültürü ise kültürel üretimin modern araçlarının egemenliğindedir. Bu anlamda, küresel kitle kültürü Amerikanmerkezlidir ve daima İngilizce konuşur. En önemli özelliği ise kendine özgü bir küresel türdeşleştirme işlevine sahip olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, farklılıkları özümseyerek daha büyük, her şeyi kapsayan Amerikan tarzı bir anlayıştır (Hall, 1998:47-49).

Zaman-mekan sıkışması olarak ifade edilen son yirmi yıldaki küreselleşme biçimi, ulus devletleri aşındırmakta ve ulusal bağlar üzerinde belli gerilimlere yol açmaktadır. Dolayısıyla söz konusu gelişmelerle birlikte yaşanan değişim süreci, ulusçulukları ve ara süreçlerini tam anlamıyla çözememiş olmasına rağmen, ulusal kimlikleri derinden etkilediği bir gerçektir. Bu etkilenme sürecinde ulus toplumlar geleceklerini belirleyecek türden önemli bir gerilim yaşamaktadırlar ve gelecekle ilgili temel bir tercih yapmakla karşı karşıya bulunmaktadırlar. Yaşanan gelişmelere baktığımızda ulus toplumların önünde tercih edebilecekleri üç temel alternatif bulunmaktadır. Tercih konusunda da ulus toplumların çoklu alternatiflere ve bunun yanında özgürce seçim yapma hakkına sahip olduklarını söyleyebilmek oldukça güçtür. Çünkü küresel ölçekte meydana gelen olaylar öylesine gelişiyor ki ulus toplumların gelecekleriyle ve tercihleriyle ilgili olarak adeta kaderleri belirleniyor.

Tercihlerden birincisi, bütün aşınma ve gerilimlere rağmen küresel değerlerin dışında kalarak içe kapanma durumudur. Bu tavır, ulusal kimliğin korunması olarak anlaşılabildiği gibi, ikilemli anlamından dolayı yerellik düşüncesiyle de beslenebilir. Aynı zamanda bir tecrit politikası anlamına da gelen içe kapanma durumu, günümüz gelişmeleri karşısında başarısızlığa mahkum görünmektedir. Çünkü içe kapanma psikolojisi yeni korkular üretme mantığıyla işler. Bunun için içte ve dışta sürekli düşman icat etme zorunluluğu vardır ki bu durum bir çok sorunun kronik hale gelmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte modern kültürlerin tecride katlanamazlığı da bu tercihi zorlaştırmaktadır.

İçe kapanma tercihi, küreselleşme sürecine verilen tepkilerin en radikal biçimidir. Çünkü toplumlar, kendi ulusal kimliklerini kaybetme korkusuyla; güvensizlik duygusunun şiddetlenmesini doğuran küresel homojenleştirmeye karşı yerel direniş odakları oluşturma eğilimindedirler. Ancak küreselleşmeyle paralel oluşan yerellik algılaması, eskiye göre niteliksel olarak önemli değişikliklere uğramıştır. Bundan dolayı küresele karşı oluşturulan yerel direnişler zayıf kalmaktadır. Buna rağmen küresellik karşıtı hareketleri gözardı etmek de mümkün değildir.

Tercihin ikincisi, küresel değerlerle entegre olup ulusallık ve yerelliğin üzerinde bir kimlik anlayışı oluşturmaktır ki bu tercih, özgünlüğü tamamen yok edici bir özelliğe sahiptir. Küreselleşme sürecinde karşılaşılan ve gerilimlere neden olan en önemli konunun, ulusların küreselleşme karşısındaki varlığını özgünlükleriyle birlikte koruma çabası olduğu düşünüldüğünde, böyle bir tercihin hayat bulması da olası gözükmemektedir. Ayrıca ulus devletler bunca aşınmaya rağmen halen ayaktadır ve bir çok alanda egemenliklerini devam ettirmektedirler.

Üçüncüsü ise küresel değerlerin sınır tanımayan eylemliliğine ve zaman-mekan sıkışmasının getirdiği kaçınılmazlıklara entegre olup, yerel farklılıkları koru-

maya yönelik uzlaşmacı bir yaklaşımı oluşturmaktır. Bu tercihin en önemli sorunu ise küresel değerlerle yerel değerler arasında kurulacak olan uzlaşım biçimidir.

Söz konusu uzlaşımda ortaya çıkan ve kimlik ifadesini belirleyen üç durum, üçüncü tercihin temel sorununu oluşturmaktadır. Bunlardan birincisi, yurt duygusuna karşılık olabilecek ve nereye ait olunacağı sorunu üzerindeki uzlaşım; ikincisi ulus devletin konumu ve egemenliği üzerindeki uzlaşım; üçüncüsü ise küçük ve yerel kimliklerin varlığı üzerinde uzlaşımdır. Bunlar esas olarak küreselleşme rüzgarlarına ve küresel değerlere karşı verilen temel tepkilerdir ve mutlak karşılık aramaktadırlar.

Yaşanan süreçteki gelişmeler, üçüncü tercihin kaçınılmazlığına işaret etmektedir. Çünkü toplumlar tarihsel belleklerini kaybetmek istemedikleri gibi yeni gelişmelerden de kendilerini tecrit edememektedirler. Dolayısıyla gelişmeler karşısında karar verecek olan ulus toplumlar önemli bir gerilimle ve gelecekleriyle ilgili karar verme noktasındadırlar. Bir ulusal toplum olan Türk toplumu da gelişmeler karşısında ortaya çıkan yeni durumlara karşı, farklı tepkiler vererek, gerilimleri yoğun olarak yaşamaktadır. Bununla paralel olarak geleceğiyle ilgili önemli kararlar vereceği bir yol ayrımıyla karşı karşıyadır.

Kaynakça

Albrow, Martin and King, E., (1990), *Globalization, Knowledge and Society*, London:Sage.

Bauman, Zygmunt, (1999), *Küreselleşme*, (Çev. A. Yılmaz), İstanbul:Ayrıntı Yayınları.

Bayart, Jean François, (1999), *Kimlik Yanılsaması*, (Çev. M. Moralı), İstanbul:Metis Yayınları.

Elteren, Mel V., (1999), "Amerikan Popüler Kültürünün Etkisinin Global Bir Yaklaşım İçinde Değerlendirilmesi", N. Güngör (Der.) *Popüler Kültür*, Ankara:Vadi Yayınları,.

Freidman, Jonathan, (1996), "Küresel Sistem, Küreselleşme ve Modernliğin Parametreleri", Topçuoğlu, Abdullah ve Aktay, Yasin, (Der.), *Postmodernizm ve İslam Küreselleşme ve Oryantalizm,* Ankara:Vadi Yayınları.

Guibernau, Montserrat, (1997), *Milliyetçilikler*, (Çev. N. N. Domaniç), İstanbul:Sarmal Yayınevi.

Hall, Stuart, (1998), "Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik", King, Anthony D., (Der.) *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, (Çev. G. Seçkin, Ü. H. Yolsal), Ankara:Bilim ve Sanat Yayınları.

Karakaş, Mehmet, (1999), "Farklılaşma ve Benzeşme Referansı Olarak Kimlik", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2.

Karakaş, Mehmet, (2001), "Küreselleşme Sürecinin Dil-Kültür İlişkisi Üzerindeki Etkileri" *VI Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, (Küreselleşme ve Geleneksel Kültür), 17-22 Haziran 2001, Mersin.

Keyman, E. Fuat ve Sarıbay A. Yaşar (Der), (1997), *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*, Ankara:Vadi Yayınları.

King, Anthony D., (Der.), (1998), *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, (Çev. G. Seçkin ve Ü. H. Yolsal), Ankara:Bilim ve Sanat Yayınları.

King, Anthony D., (1998), "Kültür Mekanları, Bilgi Mekanları" *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, (Çev. G. Seçkin, Ü. H. Yolsal), Ankara:Bilim ve Sanat Yayınları.

Morley, David ve Robins, Kevin, (1997), *Kimlik Mekanları*, Çev. E. Zeybekoğlu, İstanbul:Ayrıntı Yayınları.

Peet, R, (1986), "The Destruction of Regional Cultures", R. J. Johnston ve P. J. Taylor (Der.), *The Geography of the Multinationals* içinde, London:Croom Helm.

Robertson, Roland, (1996), "Globalleşme: Zaman-Mekan ve Homojenlik-Heterojenlik", A. Topçuoğlu, Y. Aktay, (Der.), *Postmodernizm ve İslam Küreselleşme ve Oryantalizm,* Ankara:Vadi Yayınları.

Robertson, Roland, (1999), *Küreselleşme*, (Çev. Ü. H. Yolsal), Ankara:Bilim ve Sanat Yayınları.

Sarıbay, A. Yaşar, (1997), "Küreselleşme Postmodern Uluslaşma ve İslam", Keyman, E. Fuat ve Sarıbay A. Yaşar (Der), (1997), *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*, Ankara:Vadi Yayınları.

Topçuoğlu, Abdullah ve Aktay, Yasin, (Der.), (1996), *Postmodernizm ve İslam Küreselleşme ve Oryantalizm,* Ankara:Vadi Yayınları.

Wallerstein, Immanuel, (1998), "Ulusal ve Evrensel: Dünya Kültürü Diye Bir Şey Olabilir mi?", King, Anthony D., (Der.), *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, (Çev. G. Seçkin ve Ü. H. Yolsal), Ankara:Bilim ve Sanat Yayınları.